

ASUPRA POZIȚIEI ACCENTULUI ÎN VARIANTELE TERITORIALE ALE LIMBII

On the Position of Stress in the Territorial Variants of Language

Maria-Laura RUS¹

Abstract

We focused in this paper on different cases of terms that are differently stressed in the popular aspect of our language in comparison to literary language. There are various linguistic explanations for these situations. Thus, we have fluctuation in the literary language (creating the so-called free stressed variants); the influence of different languages such as Hungarian and German; the proximity of different neologisms to their original base; the phonetic adaptation of the neologism to the popular aspect of the language. Some of the changes are frequently registered, while others are not.

Keywords: stress, territorial variants, neologism, fluctuation, pronunciation.

Nu puține sunt materialele lingvistice care abordează problematica influenței limbii literare sau acelei comune asupra graiurilor limbii noastre, însă aspectul accentuării și mai exact deplasarea accentului de pe o silabă pe alta în variantele teritoriale ale limbii române este unul mai puțin tratat.

În articolul de față vom prezenta câteva dintre situațiile deplasării accentului care ne-au reținut atenția în mod deosebit, exemplele dezbătute fiind preluate din *Atlasul lingvistic român* și din lucrările de cercetare dialectologică ale studenților de la Universitatea „Petru Maior”, programul de studiu „Limba și literatura română – Limba și literatura engleză”, anul II.

Întrucât nici limba română literară nu dispune de reguli foarte precise (sau fixe) de accentuare a cuvintelor, este absolut firesc faptul că variantele teritoriale, care constituie aspectul nenormat al limbii, nu au asemenea reguli. Desigur aceasta este doar o explicație comună a diferențelor create de procesul accentuării, intenția noastră fiind să aducem în discuție câteva cazuri care își găsesc argumente de ordin lingvistic.

1. Într-o primă situație se află câteva cazuri în care există oscilații și la nivelul limbii literare în accentuarea anumitor cuvinte mai vechi sau mai noi, motiv pentru care și graiurile vor perpetua această oscilație. Vorbim despre așa-numitele variante accentuale libere precum: „acatíst/acátist”, „ántic/antíc”, „jílav/jiláv”, „profésor/profesór”² etc.

2. O serie de termeni din limba vorbită, prezenți și în graiuri cu aceeași variantă de accentuare, își găsesc explicația accentuării în apropierea de etimon, uneori în încercarea de specializare semantică sau de domeniu: „carácter”. „fenómen”. Alții reprezintă accentuări mai vechi: „doctoríță”, „călugăriță” sau sunt reprezentative pentru

¹ Assistant Prof. PhD, „Petru Maior” University of Tîrgu Mureș

² Așa cum se știe normele limbii literare manifestă preferința pentru prima dintre formele menționate.

anumite arii geografice. În această din urmă situație se găsesc termenii accentuați pe prima silabă, precum „bólnav”, „dúșman”, ca urmare a influenței limbii maghiare³.

3. Se înregistrează, apoi, cazuri în care motivul schimbării unui neologism poate fi sesizat recurgând într-o măsură mai mică la presupuneri. Astfel, vorbim despre situațiile în care accentul de la formele populare este analogic celui din forma literară. De exemplu, față de literarul și etimologicul „bórmașină” (notat adesea cu accent secundar pe *i*) se poate observa trecerea accentului pe *i*, prin analogie cu termenul „mașină”, ajungându-se la varianta dialectală „bormașină”. De altfel, schimbarea locului accentului principal cu cel secundar este întâlnită frecvent în cuvintele compuse. Din schemele care redau accentuarea cuvântului „subprefect”, reținem frecvența accentului principal pe prima silabă a cuvântului. Această accentuare pare a avea rolul de a face sesizabilă și la nivelul pronunției, a diferenței dintre „prefect” și „subprefect”. În aceeași categorie și având aceeași explicație intră și termeni precum „gréco-catolic” în comparație cu „catolic”.

4. Alta este situația modificării accentului atunci când, prin încadrare morfologică, finala unor cuvinte oxitone dispare. În acest caz deplasarea accentului este obligatorie și exterioară procesului imediat al vorbirii. Astfel, avem „polít” (în comparație cu „polițái”), „profír”⁴ (față de literarul vin „porfírú”). Am putea încadra tot aici și un termen precum „garánți” (lit. „garanție”), la care explicația poate fi atracția grupului cu aceeași finală: „solúți”, „casáți”.

5. Pe de altă parte deplasarea accentului pe alte silabe poate fi și o consecință a adaptării fonetice atunci când vorbim despre unele neologisme care au pătruns în graiuri. Astfel, există cazuri în care se remarcă anumite tendințe în accentuarea unor categorii de cuvinte în anumite zone. Din hărțile Atlasului lingvistic român se poate sublinia tendința de schimbare a accentului la substantivele feminine de pe a treia silabă pe cea de a doua⁵, iar la substantivele masculine și neutre (terminate în consoană) de pe silaba a doua pe ultima silabă. Situația este prezentă destul de frecvent în graiurile din Transilvania, Oltenia și Muntenia și doar sporadic în sudul Moldovei (conform Atlasului lingvistic român). În regiuni ca Dobrogea și Bucovina nu au fost înregistrate deloc astfel de deplasări ale accentului. Astfel:

a. În Transilvania se înregistrează substantive feminine precum „armonică” (cu variantele „harmonică”, „hărmonică”, „hermonică”), „catolică”, ce și-au deplasat accentul pe *i*; „familie” (cu varianta „fămilie” sau varianta accentuată ca și forma literară la singular – „família”, dar la plural „familíi”), „lenie” (pentru „linie”), „porție” (cu pluralul „porții”, articulat în același fel).

³ Trebuie să precizăm faptul că la termenii discutați în acest paragraf, limba literară arată o anumită toleranță, ei nefiind considerați greșeli propriu-zise.

⁴ Aici avem și fenomenul metatezei.

⁵ Ne referim la numerotarea de la sfârșit spre început, la fel cum se proceda în cazul limbii latine.

Datorită influenței maghiare și germane, se înregistrează termeni accentuați pe prima silabă, dar incidental în această zonă faptul menționat mai sus este constat și la un substantiv neutru precum „luțifăr”.

În Muntenia și Oltenia avem, de asemenea, substantive feminine care își deplasează pe ultima silabă accentul (conform explicațiilor oferite mai sus): „poziție” (cu varianta sud-moldoveană „pozâții”), „istorie” (având și plural „istorii”).

b. În Transilvania se înregistrează substantive masculine și neutre în situația menționată: „catolic”, „spirit”, „pretor”, „ordin”, „medic”, „țircus”.

În Muntenia și Oltenia avem masculine și neutre precum: „factor”, „cojmentic” (pentru „cosmetic”).

Referitor la aspectul deplasării accentului în aceste situații, Stelian Dumistrăcel aduce în discuție oscilația anumitor substantive masculine în limba literară și găsește explicația tocmai în influența pe care aceasta o exercită asupra graiurilor:

„Ținând seama de aceste forme și de înregistrarea cu precădere a variantei «episcop» tot în graiurile din Muntenia și Oltenia, se poate afirma că oscilația din limba literară în ceea ce privește accentuarea acestui cuvânt pe ultima sau pe penultima silabă reprezintă concurența dintre varianta moldovenească și cea muntenească (eventual transilvăneană, căci, deși în *Atlas*, «episcop» apare într-un singur punct din Transilvania (...) forma a fost înregistrată în scris la Petru Maior, Budai-Deleanu, în *Lexiconul Budan*, în dicționarele lui Barcianu, Alexi, după cum atestă fișele din bibliografia DLR”⁶.

În unele zone din Transilvania, Oltenia și Muntenia s-au mai înregistrat în paralel forme precum: „tifus”, „tifos”, „trifus”. Acestea au fost explicate de către lingvistul Sextil Pușcariu prin analogie de la termenii derivați în *-os*, și „doctor” (la care se înregistrează și varianta „doptor”).

Așa cum am menționat la începutul acestui articol, limba română nu are reguli fixe de accentuare a cuvintelor (așa cum avea, de pildă, latina clasică), dar se constată faptul că majoritatea termenilor sunt paroxitoni. Astfel, același Stelian Dumistrăcel vedea în trecerea substantivelor feminine de tipul „familie”, „poziție” în clasa paroxitonelor o atracție pe care această clasă o exercită. Întrucât aria de deplasare a accentului în acest caz este destul de extinsă, faptul poate fi considerat dialectal, concluzionează lingvistul. În schimb graiurile din Moldova și Bucovina se dovedesc mult mai conservatoare în această privință.

Continuând pe aceeași linie, putem aprecia faptul că substantivele masculine și neutre trec în clasa oxitonelor, prin atracția grupului respectiv, acesta fiind considerat al doilea ca frecvență în limba română, imediat după grupul paroxitonelor. În privința repartiției geografice, am putut observa ca ea este aceeași ca și în cazul femininelor. În schimb, în Moldova se înregistrează deplasarea accentului de pe ultima pe penultima silabă în termeni precum „șărvăt” (în sud-estul Transilvaniei varianta „șărbăt”, iar în nordul

⁶ Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 299.

Dobrogei varianta „șérvit”). Tot aici intră și cuvinte vechi precum „bólnav”, înregistrat în Moldova, Transilvania, Muntenia și Dobrogea.

6. În general pentru situațiile în care accentul s-a deplasat spre începutul cuvântului⁷, explicațiile care s-au adus sunt legate de o anumită influență străină, indirectă (pentru cazurile de accentuare care se explică direct prin limbile germană și maghiară).

În această categorie intră termeni precum „brúnet”, „cálvăn” (pentru „calvin”), „cóntăsă” (pentru „contesă”), înregistrați în Transilvania și pentru care s-ar putea invoca influența accentului din împrumuturile maghiare.

Unii lingviști au explicat poziția accentului pe prima silabă din termeni precum „nátură” sau „mátură” ca o consecință a unui termen intermediar sud-slav. Dar în aceeași situație se află și alte cuvinte, din diferite graiuri. Așa sunt „tábulă” (pentru „tabel”) sau „látină” (pentru „eretic”). Ultimul a fost explicat din etimonul slavonesc „latinŭ”, fiind un termen pus în circulație de biserică.

În aceeași categorie mai intră neologisme precum: „catragráfie”, „automóbil” (cf. „motomóbil”, „otomóvile”) care pot să reprezinte, în opinia lui Stelian Dumistrăcel, ezitări în înregistrarea pronunției literare și în încadrarea cuvintelor respective într-o grupă de accentuare.

În anumite cazuri ezitarea este chiar evidentă: pronunțarea fie cu accentul deplasat spre începutul cuvântului: „ámtribraț”, fie spre finalul acestuia: „amtibráț”. Aici intervine, desigur, și nesiguranța accentuării explicabile prin fenomenul derivării⁸. De asemenea poate fi accentuat un *ă* rezultat dintr-un *a* inițial protonic: acesta este cazul unui termen precum „măřinarⁱ” (cu accent pe *ă*).

În concluzie, principalul aspect care generează deplasarea accentului pe alte silabe în graiurile limbii noastre, în special în cazul neologismelor, este absența regulilor care să vizeze accentuarea în limba literară. Consecința este, astfel, una firească, dacă ne referim la aspectul nenormat al unei limbi, care este limba populară. Cu toate acestea, astfel de deplasări nu sunt atât de numeroase, pe cât s-ar părea. În plus, examinând situația accentului în termenii înregistrați în mod consecvent (cum s-a analizat în „episcóp”, „armonícă”) sau frecvent („doctór”, „pretór”, „familie”, „poziție”, „porție”), se poate observa că modificarea accentului de pe antepenultima pe penultima silabă (respectiv de pe penultima pe ultima) în graiurile din Muntenia, Oltenia și Transilvania este o tendință care se realizează numai sporadic, în cuvinte din aceeași categorie: „armonícă”, „porție” în Transilvania (dar tot aici accentul este fluctuant în „catolică”, „familie”; în Muntenia și Oltenia nu au fost înregistrate variante cu accentul pe penultima silabă de la aceste cuvinte, dar apare „poziție”); „episcóp”, „factór” în Muntenia și Oltenia (dar, paralel, „dóctor” și „doctór”, „tífos” și „tífós” și numai „prétor”).

⁷ Se constată în această privință mai puțină claritate asupra problemei în cauză, dar aceasta nu înseamnă că nu au fost aduse explicații raționale și plauzibile.

⁸ Vorbitorul poate realiza în momentul emiterii cuvântului că este vorba despre două elemente constitutive, dintre care cel de al doilea este unul foarte cunoscut.

Bibliografie (selectivă)

Atlasul lingvistic român. Serie nouă, întocmit de Institutul de Lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române, vol. I-VII, București, 1956-1972

Avram, Mioara, *Probleme ale exprimării corecte*, editura Academiei RSR, București, 1987

Caragiu Marioțeanu, Matilda, Giosu, Ștefan, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977

Dumistrăcel, Stelian, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978

Frățilă, Vasile, *Studii de toponimie și dialectologie*, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2012

Sala, Marius, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei RSR, București, 1970